

Horváth Gyula, Lelkes Gábor

TERÜLETI KOHÉZIÓ A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN: TRENDEK ÉS TEENDŐK

---

1. BEVEZETÉS

A Kárpát-medencét alkotó természeti régiók, gazdasági terek és közigazgatási egységek fejlődésében az 1990-es évtizedben lezajlott politikai változások és gazdasági átrendeződések elmentmondásos folyamatokat váltottak ki. A piacgazdaság fokozatos és nehézségekkel terhes térhódítása valamennyi nemzetgazdaságban erőteljes területi differenciálódáshoz vezetett. A korábbi gazdasági szerkezet összeomlása, az új gazdaság kiépítése eltérően érintette az egyes térségeket, a területi különbségek növekedésnek indultak, a rendszerváltozás előnyei sem mutatkoznak meg térben egyenletesen.

A gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában fontos szerepet kell tulajdonítanunk az európai integrációs kapcsolatoknak azokban az országokban, amelyek a közelmúltban az Európai Unió tagjai lettek. A csatlakozás alapkövetelményévé vált, hogy az új tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a regionális kohézió határokön átnyúló fejlesztésének lehetőségeit. Az uniós tagság távlatos eredménye a Kárpát-medence hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak modern formában történő újjászerveződése lehet. A térség geopolitikai helyzete, az integrációra való érettség változatos formái miatt természetesen a kívánatos állapot elérése hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusnak, kutatónak, gazdasági szakembernek egyaránt.

A gazdasági átalakulás a magyar közösségek többségét különösen kedvezőtlenül érintette. A piacgazdaság előnyeit viszonylag gyorsan kiaknázni képes települések mindenekelőtt a nagyvárosok és a sajátos geopolitikai helyzetben lévő települések közül kerültek ki. Ez utóbbi csoportba számos sikeres határ menti település sorolható, amelyek kezdetben az informális, majd később az együttműködésre építkező gazdaság előnyeit és a munkaerő-piaci keresletet használták ki. A határon túli magyar nemzetiség nagy része rurális környezetben él, a tercier ágazatok, a pénzügyi szolgáltatások, az exportra termelő vállalkozások jól jövedelmező munkahelyei viszont városokban jöttek létre. A falvak korábban városokba ingázó, kevésbé képzett lakossága a nagyipar összeomlása miatt biztos jövedelem nélkül maradt.

A fejlődés területi terjedésében a nemzetiségi tényezők korlátozott szerepet játszanak. Az állami támogatáspolitikai segítségével természetesen hatást lehet gyakorolni az egyes térségek fejlődésére. Az állami befolyásnak lehet pozitív és korlátozó tartalma is. Nyugat-Európa számos országában alkalmaztak kedvezményeket nemzetiségek lakta, gyengén fejlett térségek gazdasági felzárkóztatásában, juttattak pótlólagos forrásokat a kultúra és az oktatás támogatására. Ezzel szemben Kelet-Európában a nemzetiségi térségek elhanyagolásának lehettünk tanúi hosszú időn keresztül, s még ma sem mentes a gazdaság- és területfejlesztési politika a negatív diszkrimináció jelenségeitől. Le kell szögeznünk, hogy a modern regionális fejlesztéspolitika – beleértve az Európai Unió strukturális és kohéziós politikáját is – a gazdasági előnyök térben folytonos terjedésére helyezi a hangsúlyt. Ez pedig azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés kedvező hatásait a térségben élő valamennyi nemzetiségnek azonos módon kell éreznie.

E dolgozat a Kárpát-medencei transznacionális makrorégió kialakítása mellett érvel, sorra veszi a térség regionális átalakulásának fontosabb elemeit, a kohézió hosszú távú feladatainak kialakítását szolgáló kezdeti programok tapasztalatait. A Kárpát-medence nem magyarországi térségeiben élő jelentős magyar kisebbség jövedelmi pozíciói is csak az egész területre kiterjedő fejlesztési stratégia sikeres megvalósítása esetén javulhatnak. A nemzetiségek esélyegyenlőség közepette kibontakozó versengéséhez szükséges képességek elsajátítása és hasznosítása is a sikeres fejlődés előfeltételének tekinthető.

2. EGYENLŐTLENÜL FEJLŐDŐ RÉGIÓK

2.1 A területi különbségek gyökerei

A volt tervgazdaságok 20. századi fejlődésében a négy évtizedes közös ideológiához és részben azonos szövetséghez tartozás ellenére néhány, elsősorban a hatalmi berendezkedésből adódó formai azonosságot leszámítva, alapvetően a különbségek domináltak. A történelmi fejlődés ezeket az országokat, illetve azokat a térségeket, amelyek egyesítéséből a közép-európai nemzetállamok a 20. század elején létrejöttek, korábban különböző geopolitikai erőterekhez kötötte. Magyarország és Csehország – közös birodalom részeként – a közép-európai nagyrégióba tagolódva sokkal korábban kapcsolódhatott az európai ipari átalakulás fő áramához. A 19. század végén a két fejedelemségből létrejött ötmillióos Románia még a tőkés fejlődés kez-

detén tartott, az országban az 1886. évi gazdasági összeírás mindössze másfél száz 25 főnél több munkást foglalkoztató üzemet regisztrált.¹

Az első világháború után a kelet-közép-európai gazdasági és politikai térben meghatározó változások játszódtak le. A nemzeti kormányok elsődleges feladata a korábban különböző gazdasági terekhez tartozó országrészek belső – igazgatási-politikai, majd később infrastrukturális és gazdasági – kohéziójának megszervezése lett.

Az új nemzetállam Romániában találta magát szemben a legkírívóbb területi különbségekkel. Erdély urbanizációs színvonala (városhálózatának sűrűsége), iparosodottsága jócskán meghaladta a regáti régiókéét. Az erdélyi országrészt az új Románia lakosságának 30 százalékát adta, miközben az ipari kapacitásokból – ágazatonként eltérően – 40–70 százalékos súlylyal részesedett. Lényeges területi különbségek jellemezték Csehszlovákiát is, ami nem csupán az egyes térségek jövedelemtermelő képességében, hanem az infrastrukturális hálózatok kiépültségének különböző színvonalában is megnyilvánult. A vasúthálózat sűrűsége például az ország nyugati és keleti térségei között hatszoros különbségeket mutatott.

A második világháborút követő években valamennyi országban még a mezőgazdaság volt a fő foglalkoztató, Romániában a foglalkoztatottak 74 százalékát, Magyarországon 51 százalékát adta. Részesedése az iparosodott Csehszlovákiában is 39 százalékos volt. A többi országban az iparosodottság mutatói a nyugat-európai átlag felét-harmadát érték el. Az ipari foglalkoztatottak aránya Romániában 14 százalék, Magyarországon 23 százalék, Jugoszláviában 19 százalék volt az 1950-es évek elején. A térség vezető ipari állama Csehszlovákia volt, az ipari foglalkoztatottak aránya 39 százalékot tett ki. Az ipari munkásság csekély létszámát (Romániában 800 ezer, Magyarországon 700 ezer fő) erős területi koncentráció jellemezte.² Az országok többségében a fővárosokon kívül csak néhány nagyobb városban voltak számottevő ipari munkahelyek. Kivételnek a történelmi cseh és morva országrészek számítottak Csehszlovákiában, ahol a hagyományosan fejlett textilipar, szénbányászat és kohászat nagyipari központjai a két régió különböző pontjain fejlődtek ki.

A szocialista tervgazdaság *erőltetett iparosítása* az 1950–60-as évtizedekben felemás eredményekhez vezetett. A korszak politikája formálisan elősegítette az ipari foglalkoztatottak számának növekedését és térbeli szétterjedését, erőteljesen befolyásolta a településszerkezetet, meggyorsította az urbanizációt, szociálpolitikai és kulturális intézkedései bizonyos fókig a rurális térségek civilizációs színvonalát is emelték. A mennyiségi fejlődést reprezentáló mutatók látványos megváltoztak. 1950 és 1970 között a városi népesség aránya Romániában 23 százalékról 41 százalékra, Magyarországon 37 százalékról 48 százalékra emelkedett. Az ipari foglalkoztatottak száma 1970-ben Romániában elérte a 2 millió, Magyarországon az 1,7 millió főt. A gazdaság szerkezeti változásai egyszersmind a területi különbségek mérséklődésével párosultak, a viszonylagos területi kiegyenlítődés az alapvetően gyenge teljesítmények egyenletes elterjedését jelentette. A három országban az egy főre jutó GNP 1975-ben közel azonos volt, a területi egyenlenségek azonban lényeges különbségeket mutattak. A KGST-országok GNP-átlagát a területi közigazgatási egységeinek többsége nem érte el. Romániában a 40 me-

¹ Berend T. Iván–Ránki György: *Európa gazdasága a 19. században*. Gondolat, Budapest, 1987.

² Enyedi György: *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978

gyéből 32, Magyarországon pedig a 20-ból 12 volt a kelet-európai átlag alatt Már abban az időben is Csehszlovákia területi szerkezete mutatkozott a legkiegyenlítettebbnek, a 12 kerületből mindössze egy (Kelet-Szlovákia) volt a kelet-európai átlagnál gyengébb teljesítőképességű.³

A *centralizált gazdaságirányítás* Kelet-Közép-Európában teljesen különböző formákat öltött, a gazdaság szervezeti rendszerét, a gazdaságpolitika eszközeit és az európai kapcsolatok irányait tekintve az országok kevés hasonlóságot mutattak. Magyarországon a területfejlesztés irányításában a népgazdasági tervezés eszközei mellett megjelentek a normatív szabályozás elemei.⁴ 1971-ben a magyar kormány határozatban rögzítette a terület- és településfejlesztési politika hosszú távú céljait, 1985-ben pedig a parlament fogadott el területfejlesztési határozatot. Románia viszont töretlenül folytatta az alacsony technikai színvonalú, sztálinista iparpolitikát. Az 1960-as évtized végéig a koncentrált ipartelepítés a fejlettebb területeket és a 17 tartományi központot érintette, a 70-es évtizedben viszont az agrártérsegek (köztük a Székelyföld) iparosítása vett nagy lendületet.⁵ Romániában az erőltetett iparosítás végzetes településpolitikával párosult. Már a Ceaușescu-korszak kezdetén szigorú, faluellenes területrendezési normák léptek életbe, a túlhajszolt urbanizáció az 1980-as évek végén, a faluracionalizálási programmal érte el csúcspontját. A Román Kommunista Párt programja felére kívánta csökkenteni a falvak számát, a mezőgazdaság irányítására 558 agrár-ipari várost, térségi szervező központot szándékoztak létrehozni.⁶

2.2 A fejlettségbeli különbségek mértéke

A Kárpát-medencei térségre európai mércével mérve az általános elmaradottság jellemző. A fejlett Szlovéniát nem tekintve az országok fajlagos teljesítménymutatói az európai uniós átlagok egyharmadát-felét érik el. Az Európai Unió egy lakosra jutó átlagos hazai össztermékét a régiók közül a pozsonyi térség és Budapest haladja meg. A tervgazdaságok összeomlása nyomán leépült állami támogatások, a külgazdasági kapcsolatok földrajzi irányjaiban bekövetkezett változások, a nagyvállalatok felbomlása, a nehézipar és a mezőgazdaság válsága eltérő hatással volt a centrumtérsegekre és a perifériákra. Bár a szerkezetátalakítás a hagyományos fejlődési pólusokat is hátrányosan érintette, a korábban összetettebb gazdasággal és társadalmi-gazdasági funkciókkal rendelkező nagyvárosi régiók csekélyebb veszteséggel juthatnak az átalakulási folyamat végére, mint a monokultúrás iparvidékek és a falusias területek. A piacosodás térnyerése és a modern gazdaság kialakulás érzékelhető az erdélyi nagyvárosokban, a szlovákiai középvárosokban, Horvátország centrumában és turisztikai központjaiban. E térségekben az országos átlagot jelentősen meghaladja a magánvállalkozások száma, a külföldi tőke részaránya. A szolgáltató szektor, különösen az üzleti és a pénzügyi szolgáltatások növekedése

³ Nemes Nagy József: *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest

⁴ Enyedi György: *Településpolitikák Kelet-Közép-Európában*. Társadalmi Szemle, 1989. 10. szám. 20–31.

⁵ Benedek József: *A romániai urbanizáció az utolsó évszázad során*. In Györi Róbert–Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: Települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2006. 77–101.

⁶ Hunya Gábor–Réti Tamás–R. Süle Andrea–Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990.

következtében, lassan a gazdaság domináns ágazatává válik. A dinamikusan fejlődő térségek a fontosabb innovációk hordozói, új termékek kibocsátói, a nemzetközi gazdasági együttműködések szereplői.

1. táblázat

A Kárpát-medence régióinak fontosabb adatai, 2006⁷

Megnevezés	Népes- ség, ezer fő	Népsűrű- ség, fő/km ²	Munka- nélküli- ségi ráta, %	Egy főre jutó GDP, vásárlóerő paritáson, euró	Egy főre jutó GDP az EU-27 átlagának szá- z százalékában	A K+F ráfor- dítás a GDP százalé- kában
<i>Magyarország</i>						
Közép-Magyarország	2 873	414,0	5,1	23 489	105	1,3
Közép-Dunántúl	1 107	99,7	6,0	13 529	60	0,5
Nyugat-Dunántúl	999	88,2	5,7	14 275	64	0,4
Dél-Dunántúl	968	68,4	9,0	9 983	45	0,4
Észak-Magyarország	1 251	93,6	11,0	9 484	42	0,3
Észak-Alföld	1 525	86,3	11,0	9 153	41	0,6
Dél-Alföld	1 342	73,3	7,8	9 757	44	0,6
<i>Szlovákia</i>						
Pozsony	607	294,9	4,6	33 124	148	0,9
Nyugat-Szlovákia	1 862	124,2	9,8	12 779	57	0,5
Közép-Szlovákia	1 351	83,1	16,4	10 455	47	0,3
Nyugat-Szlovákia	1 574	100,0	19,1	9 663	43	0,3
<i>Románia</i>						
Északnyugat	2 524	81,1	5,9	7 542	34	0,2
Közép	3 728	103,3	9,0	8 066	36	0,2
Nyugat	1 927	61,1	6,4	8 917	40	0,2
<i>Kárpátalja</i>	1 253	98,0	7,0	5 000	22	0,1
<i>Vajdaság</i>	2 003	94,5	14,2	9 000	40	0,3

A térség országai közül Románia példázza a korábbi állami területfejlesztési politika kudarcát és eredménytelenségét. A területi gazdasági és a társadalmi struktúrák jelenlegi állapotából levont fő következtetés az, hogy az önálló Románia létrejötte óta folytatott, különböző ideológiai alapokon nyugvó gazdaságpolitika csak csekély mértékben volt képes az ország tradicionális térszerkezetének módosítására. A 20. században az ország területi különbségei – a nagy áldozatok árán végrehajtott erőltetett iparosítás ellenére – mennyiségi szempontból ugyan mérséklődtek, a fejlett és az elmaradott területek térségi elrendeződése azonban szinte változatlan maradt. A történelmi román területeken Bukarest, néhány nagyváros (Krajova, Pitești és Konstanca) és szűkebb környezete mutat fel modernizációra alkalmas szerkezeti jellemzőket. A háromnegyed évszázaddal ezelőtt más gazdasági rendszerhez tartozó Erdély ösz-

⁷ Források: Területi statisztikai évkönyv. 2008; Statistical yearbook of AP of Vojvodina; Statistical yearbook of Ukraine.

szességében meg tudta őrizni a településszerkezetéből (sűrű kisvárosi hálózatából) és kvalifikáltabb humán erőforrásaiból származó előnyeit. Erdély három tervezési régiója közül kettő egy főre jutó GDP-mutatója meghaladja az országos átlagot. Bukarest után az ország második legfejlettebb térségének a Nyugat régió (Hunyad, Arad, Temes, Krassó-Szörény megye) tekinthető, ahol az egy főre jutó GDP az országos átlagot 14 százalékkal haladja meg, a harmadik pedig a Közép régió (Maros, Hargita, Kovászna, Brassó, Fehér és Szeben megye), ahol a regionális jövedelem 13 százalékkal van az országos átlag felett. Erdély északi térségei, az Északnyugat régiót alkotó Bihar, Szatmár, Szilágy, Beszterce-Naszód, Máramaros és Kolozs megyék a nyolc romániai régió rangsorában a hatodik helyet foglalják el, a régió teljesítménye az országos átlag 90 százalékán van. A globális fejlettségi index alapján a 16 erdélyi megye közül 4 igen fejlettnek, 3 fejlettnek, 6 pedig közepesen fejlettnek tekinthető, s csupán 3 fejletlen megye található a három erdélyi régióban.

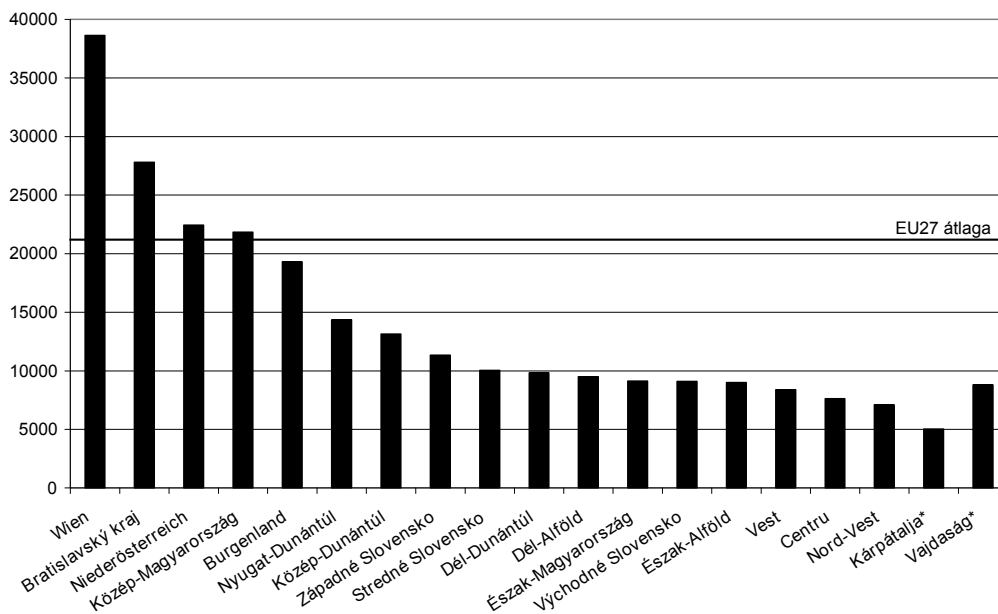
Hasonló mértékű *területi különbségek* jellemzik a Kárpát-medence többi országát is. A magyar többségű térségek fejlettsége jelentős eltéréseket mutat: vannak viszonylag fejlett, az országos átlagnál kedvezőbb helyzetű területek (pl. a Csallóköz Pozsonyhoz közeli területei vagy a Vajdaság némely vidéke), és találhatóak szép számmal elmaradott perifériák is (pl. a kelet-szlovákiai megyék, Kárpátalja, a horvátországi Szlavónia). Szlovákiában a nagy kiterjedésű magyar tömböket magukban foglaló Nagyszombat és Kassa megyékben az egy főre jutó GDP majdnem eléri az országos átlagot, Besztercebánya és Nyitra megyékben viszont annak csak kétharmadát mutatja. A régiók jövedelmi sorrendjét az 1. ábra mutatja. Az 1. táblázat adatai a demográfiai potenciálban, a munkaerőhelyzetben és a jövedelmi kondíciók európai összevetésben megmutatókozó differenciáira mutatnak rá. Mindkét adatsor az országok ún. NUTS2 (az EU statisztikai és fejlesztési) régióit tartalmazza. Az összehasonlítás kedvéért Bécset és Burgenlandot is megjelenítettük az ábrán. Bécs az unió egyik legfejlettebb területi egysége, jövedelmi mutatója az uniós átlag 178 százaléka volt 2005-ben, Burgenland Ausztria legfejletlenebb térsége is jelentősen magasabb teljesítményt (89 százalékos) mutat, mint a Kárpát-medencei régiók többsége.

2.3 Regionális helyzetkép

A Kárpát-medence régióinak alapvetően eltérő politikai-gazdasági környezetében igen erőteljesen szegmentált, egymástól jobbra függetlenül működő részpiacokra bomló gazdaság alakult ki.⁸ A részpiacokra szakadást napjainkban tovább erősíti, hogy az egyes országok az euroatlanti integrációs folyamat különböző fázisainál tartanak, ezért a munkaerő szabad mozgása a határok különböző átjárhatósága, illetve a munkavállalási lehetőségek jogi úton történő átmeneti korlátozása miatt nem mindenhol egyformán biztosított. Az integrációs folyamat előrehaladtával a részpiacok kapcsolatrendszere jelentősen javul majd, azonban Kárpátalja és a Vajdaság esetében hosszabb távon kell számolni a problémák fennmaradásával, mi-

⁸ Balcsók István–Koncz Gábor: *A Kárpát-medence Magyarországon kívüli régióinak munkaerő-piaci sajátosságai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 2008. (Kézirat)

1. ábra

Az egy főre jutó GDP a Kárpát-medencei régiókban, 2006⁹

*A szerzők becslése.

vel Szerbia és Ukrajna csatlakozására belátható időn belül nem kerül sor, és továbbra is a külső határszakaszokra érvényes szigorú szabályozás lesz érvényben.

Az eltérő fejlettség azonban nemcsak az együttműködést gátló, hanem éppen az azt elősegítő tényezővé is változtatható. Az 1990-es években lezajlott politikai-gazdasági fordulat annak idején épp a határok nyitottá válásával, a határ menti térségek közötti együttműködés lehetőségének megteremtésével idézett elő teljesen új működési feltételeket. A gazdaságilag fejlettebb térségek ugyanis munkaerőigényük, tőke kivitelük stb. révén dinamizálhatták és a jövőben is dinamizálhatják a szomszédos régiók munkaerőpiacát. Mindez természetesen csak abban az esetben reális lehetőség, ha nem olyan területek találkoznak egymással, amelyek saját országukban egyaránt elmaradt, periférikus térségnek számítanak, mert ott nyilvánvalóan hiányzik a kellő fejlődési dinamizmus (pl. a Dél-Dunántúl és Kelet-Horvátország tekintetében a munkaerő-piaci mutatók erről tanúskodnak).

A Kárpát-medencei régiók igen örömdetes közös vonása, hogy az elmúlt években szinte mindegyikük esetében a munkaerő-piaci helyzet kisebb-nagyobb mértékű javulása volt kimutatható, nőtt a foglalkoztatottság, és csökkent a munkanélküliség. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnt, hogy komolyabb külső hatás nélkül a folyamat tartós tendenciává válhat, ezt azonban a világgazdasági recesszió erősen kérdésessé tette. Mivel zömmel erősen sebezhető gazdaságok általában igen érzékeny munkaerőpiacairól van szó, ezért a pozitív fo-

⁹ Forrás: European Commission, Eurostat, 2009.

lyamatok villámgyorsan válhatnak ellenkező előjelűvé, és a legfrissebb előrejelzések már inkább ezt vetítik előre.

A recesszió elhúzódása a munkaerőpiac további integrációja szempontjából komoly veszélyt jelent, mivel a kapcsolatok további bővülése helyett egymás kényszerű versenytársaivá tehet számos régiót – akár még saját országán belül is. A piaci feszültségek növekedése nem teremt kifejezetten kedvező feltételeket a szomszédos országokban való munkavállaláshoz, mint ahogyan a nyelvismeret általánosan jellemző hiánya sem. Hiába állnak rendelkezésre elvben betölthető munkahelyek a határ túloldalán, ha a meglévő szakmai ismeretek nem aknázhatók ki a kommunikációs akadályok miatt. Erre az esetre már ma is találhatunk példákat, hiszen a dél-szlovákiai ipari parkok és egyéb prosperáló vállalkozások részben ennek okán nem alkalmasnak észak-magyarországi munkaerőt (elvárás a szlovák és/vagy az angol nyelv ismerete).

A Kárpát-medence régióinak egymás közötti munkaerő-cseréjét a nyelvi akadályokon túl fékezhetik a történelmi örökség miatt időről-időre kiéleződő politikai ellentétek is, de még inkább jellemző a munkavállalók körében megfigyelhető orientáció. Az esetek jelentős részében ugyanis a migrációs célpont nem a szomszédos régió, az csupán ugródeszkat jelent akár az adott ország jobb kereseti lehetőségeket biztosító vagy még inkább a fejlettebb EU-tagországok munkaerőpiaca felé (ez a tendencia jól látszik a Magyarországon munkát vállaló külföldi állampolgárok esetében). A migrációs hajlandóság általában véve nem csökken az érintett közép-európai országok munkavállalóinak körében, de a gazdasági recesszió miatti, eleve kevesebb álláslehetőséget tovább csökkentheti a nyugatról önként vagy kényszerből hazatelepülő munkaerő újbóli megjelenése az adott részpiacon.

A munkaerő-migráció erőssége és orientációja egyébként sem állandó, a makrogazdasági feltételek változásával akár elemi változások is bekövetkezhetnek. Példaként említhető erre a jelenségre a magyar–román határszakasz, hiszen amíg az 1990-es évtizedben gyakorlatilag csak a Magyarország felé való időnként tömeges áramlásról lehetett beszélni, addig napjainkban a román gazdaság és a bérszínvonal lendületes emelkedése miatt az elzárt, elmaradott magyarországi falvak lakói számára reális alternatívává vált a határ túloldalán történő (korábban szinte elképzelhetetlen) munkavállalás.¹⁰

Szlovákiában a *Pozsonyi régióba* nem összpontosul olyan mértékű gazdasági erő, mint Magyarországon a közép-magyarországi centrumtérségbe, Szlovákia GDP-jének mintegy negyede származik a fővárosból. A vezető szerep az országos átlagot a harmadával meghaladó bérszínvonalban és a kereslet túlsúlyával jellemezhető munkaerő-piaci viszonyokban is megmutatkozik. A régió gazdasága alapvetően az iparra épül, ezen belül is elsősorban a Volkswagen köré szerveződött gépjárműgyártásra, valamint a Slovnaft és az Istrochem nevével fémjelzett kőolaj-finomításra, szerves és szervetlen vegyipari termékgyártásra. A Volkswagen és a Slovnaft mellett nagy foglalkoztató még a Železničná spoločnosť Cargo Slovakia (vasúti szállítmányozás), a Sociálna Poistovňa (társadalombiztosítás), az Orange, a T-Mobile (mindkettő telekommunikáció), a DELL (számítástechnika) és a Coca-Cola.

¹⁰ Balcsók –Koncz, id. mű.

A *Nyugat-szlovákiai* régió gazdasági életére elsősorban a komoly és igen széles spektrumon mozgó ipari üzemek, valamint a főváros földrajzi közelsége gyakorolnak meghatározó és egyben igen kedvező hatást. Nyitra – a régió legnagyobb városa – nemcsak térségi központi funkciói miatt játszik döntő szerepet, hanem azért is, mert itt kapott helyet a pozsonyi anyacég legfontosabb beszállítójának számító Volkswagen Elektrické Systémy vállalat. A régió második legnagyobb városa Nagyszombat, ahol a francia PSA Peugeot Citroën vállalat az ország második legnagyobb autógyárát építette fel fél évtizeddel ezelőtt. Az autógyártás mellett a régió termelésében meghatározó a dél-koreai SAMSUNG (Galánta) és a japán SONY (Nagyszombat, Nyitra) márkákkal fémjelzett elektronikai ipar. A Vágsellyén található Duslo vegyiművek a térség legfontosabb petrokkémiai komplexumaként a földgáz feldolgozása mellett nitrogéntartalmú műtrágyákat és gumiipari termékeket is előállít. Foglalkoztatási szerepét tekintve kiemelhető még a Danfoss Compressors nyitrai, az OSRAM érsekújvári, a Slovenské energetické strojárne lévai, az EUROOBUV komáromi és a SEWS topolcsányi üzemegysége.

Közép-Szlovákia átlagos képet mutató térség. A nagy hagyományokkal rendelkező gépgyártás, a vegyipar, gyógyszergyártás és papíripar teszi ki az ipari kibocsátás nagy részét. Túrócszentmártonban fejlődött ki az ország legnagyobb nyomdaipari kapacitása. A régióban – Zsolna mellett – építette fel a dél-koreai KIA autógyár egyetlen európai üzemét. A régió idegenforgalmi potenciálja nagy, azonban a turisztikai szolgáltatások alacsony színvonalú és a megfelelő marketing hiánya miatt ezen erőforrás nagyrészt kiaknázatlan. A régió déli fele (Losonc és Rimaszombat vidéke) közel egy évtizede a legsúlyosabb tartós munkanélküliségi problémákkal küzd az országban.

A *Kelet-szlovákiai* régió gazdaságilag Szlovákia leggyengébben fejlett térsége. A gazdaság nagy részben Kassára koncentrálódik. A legjelentősebb foglalkoztatók sorába a kassai US Steel, a Východoslovenská energetika, a Tepláreň Košice (hőerőmű), a Yazaki Wiring Technologies, a BSH Drivers and Pumps (Nagymihály), a Gemtex (Késmárk), illetve az Embraco és a Panasonic AVC Networks (Igló) sorolható. Ebben a térségben található Szlovákia egyik legeredményesebben működő ipari parkja, a magyar népességű Kenyhec település 300 hektáros ipari parkjában egy tucat külföldi vállalat kétezzer embernek ad munkát. Az évi 500 ezer fős utasforgalmat lebonyolító kassai repülőtér a térség fontos versenyképességi tényezője.

Kárpátalja a leggyengébb gazdasági teljesítőképességű régió a Kárpát-medencében, az egy főre jutó GDP nem éri el az uniós átlag egynegyedét. Relatív helyzete az ukrán régiók sorában ugyanakkor kedvezőnek tekinthető. Reményt keltő az is, hogy az ukrainai megyék befektetési vonzerejét értékelő felmérések (a figyelembe vett tényezők: általános gazdasági fejlettség, piaci infrastrukturális viszonyok, pénzügyi szektor, humán erőforrások helyzete, illetve a vállalkozások és a helyi hatalom működése) szerint a leginkább vonzó célpont Kijevet és Lvivet követően Kárpátalja. Szintén kedvező jelzésnek tekinthető, hogy a komplex regionális fejlődési mutató alapján az utóbbi években Kárpátalja volt az egyik legdinamikusabb régió Ukrajnában. A munkaerőpiac megfelelő működése szempontjából ugyanakkor már korántsem minősíthető ennyire kedvező adottságnak az a tény, hogy a vállalkozási aktivitás tekintetében Kárpátalja erősen átlag alatti teljesítményt mutat. A gazdaság teljesítőképességének általános helyzetét jól illusztrálja az a tény, hogy az ipar adja a foglalkoztatottak 16 százalékát, ugyanakkor a GDP legalább felét. Az ipari létszám 40 százalékra esett vissza a 2000-es évek elejére.

Munkács és Ungvár környéke depressziós vonásokat mutat. A külföldi működő tőke szerepe ma még csekély. A magyar határ közelében, Tiszasalamonban működő Škoda és Volkswagen gépkocsikat összeszerelő üzem a régió legnagyobb külföldi befektetése.¹¹

A romániai *Északnyugat régió* gazdasága a foglalkoztatottak száma és aránya alapján mezőgazdasági jellegű (a népesség csaknem fele az agráriumot tekinti fő megélhetési forrásának), azonban az országos szinten is jelentős nagy regionális ipari központokban (Kolozsvár, Nagyvárad, Nagybánya és Szatmárnémeti) a könnyű- és nehézipari ágazatok ugyancsak fontos szerepet játszanak. A gazdasági szerkezet miatt a régióban az egy főre jutó GDP valamivel alatta marad a romániai átlagnak, annak ellenére, hogy Kolozsvár és Nagyvárad a legdinamikusabb fejlődő városok közé tartozik az országban. Az üzleti szolgáltatások viszonylag széles, többnyire csak Bukarestre jellemző elemekkel rendelkező kínálata található meg e nagyvárosokban. A régióba befektetett 1,7 milliárd euró külföldi működő tőke (az országban befektetett teljes összeg 4,6%-a) 13 ezer vállalkozásban szerzett valamilyen szintű részesedést, számos új munkahelyet hozott létre (többek között a közvetlenül a magyar–román határnál fekvő Borson működő vállalkozói övezetben, amely a magyar munkaerő számára is potenciális célponttá válhat). E régió tekinthető a magyar tőkebefektetés fő célpontjának Romániában: Kolozs, Bihar és Szatmár megyében összpontosul annak 43 százaléka. A kolozsvári repülőtér utasforgalma 2008-ban elérte a 750 ezer főt, az ugyanebben az évben átadott repülőtéri terminál 2 millió utas fogadására alkalmas.

A *Nyugat régió* fejlettségét tekintve az országos élmezőnyben foglal helyet. A gazdaság nagyon jól profitál a tradicionálisan nyugati orientációból, a történelmileg kialakult és fokozatosan újraéledő gazdasági-társzerkezeti kapcsolatokból, illetve a határokon átvéelő, fejlett és jó minőségű közlekedési hálózatokban rejlő lehetőségekből. A közlekedési rendszer különböző elemei (eltérő jellegű vasutak és közutak, nemzetközi repülőtér Temesváron (2008-ban 1 millió fős utasforgalommal) a nemzetközi kereskedelem (az EU és az Unió külső államok közötti) tranzitirányává teszik a régiót, és egyben a gazdaság széles körének biztosítanak tág mozgásteret. Ez a régió adja a román export közel egyötödét, aminél magasabb értékkel csak Bukarest büszkélkedhet. A régióba befektetett 2,0 milliárd euró külföldi működő tőke nagyságát tekintve a második az országos rangsorban.

Az Erdély szívének nevezett *Közép régió* a romániai GDP 12%-át állítja elő, az ipar és az építőipar részesedése itt is viszonylag magas, közel 40 százalékos. A gazdasági élet szempontjából összességében megfelelően kiépített közúti és vasúti infrastruktúra, a két üzemelő (Marosvásárhely és Szeben), illetve egy kiépítés alatt álló (Brassó) repülőtér, és a már megfelelően diverzifikált ipari szerkezet elegendőnek bizonyult a mintegy 2,6 milliárd euró (a romániai összérték 7,7 százaléka) működő tőke betelepüléséhez. A régió már jelenleg is profitál stratégiai, kulcsfontosságú közutak és vasutak metszéspontjában fekvő pozíciójából (három európai főútvonal halad rajta keresztül), de jelentős fejlesztések hiányában nem használhatja ki azt teljes egészében. A tőkebefektetések területileg a régió korábban szászok lakta, tradicioná-

¹¹ Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.

lisan fejlettnak számító területére koncentrálnak. A területi koncentrációt jelzi az is, hogy a régió harminc legjelentősebb vállalkozása közül 18 Brassó és Szeben megyében található.

A Székelyföld ehhez a régióhoz tartozik. Az egy főre jutó GDP alapján a székely megyék a romániai átlag körüli értéket mutatnak, a 41 romániai megye közül Maros a 17., Kovászna a 18., Hargita pedig a 19. helyen áll. Nagy István 65 mutató alapján (rangorszámítással) helyezte el a három megyét a romániai gazdasági térben, s azt találta, hogy a rangsormutatók alapján Maros a 12., Kovászna a 18., Hargita pedig a 19. helyet foglalja el. Az időbeli dinamika mutatói szerint a rangsorban Maros a 9., Kovászna a 22., Hargita pedig a 24. a sorban.¹² A magyarországi eredetű tőkebefektetések közel 40 százaléka Hargita és Kovászna megyébe került.

A *Vajdaságot* Szerbiában fejlett területként tartják számon. Az egy főre jutó jövedelmek meghaladják az országos átlagot, a tartomány termeli meg az ország GDP-jének 30 százalékát, innen kerül ki az export 33 százaléka, miközben az ország népességének 27 százaléka él a tartományban. Vajdaság pozíciója és fejlődési potenciálja (nem csupán a jövedelmi viszonyok, hanem a gazdaság szerkezete, a humán erőforrások minősége és az intézményrendszer alapján) viszont nem rosszabb, mint az elmaradott régiók többségéé a Kárpát-medencében, beleértve a fejletlenebb magyar térségeket is. Az autonóm tartomány igazgatási intézményi struktúrája – tekintsünk most el a tartalomtól – a Kárpát-medencei területi-igazgatási egységek közül formai szempontból leginkább hasonlít a nyugat-európai regionalizált államok decentralizált intézményrendszerére.

A régióon belüli fejlettségi különbségek jelentősek. Nyugat-Bácska a tartomány legfejlettebb körzete. Apatin térségében az egy főre jutó GDP a tartományi átlag két és félszerese, a karlócai kistérségben (Újvidék mellett) pedig csupán az egyharmada. A nagyobb városok környékei a vajdasági átlag másfél-kétszeresét mutatják. Észak-Bácska és Észak-Bánság – a jelentős magyar népességű körzetek – komplex fejlettségi mutatója a vajdasági átlag kétszerese. A foglalkoztatottak 33 százaléka az iparban, 10 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. A tartomány élelmiszeripara a szerbiai piac legfontosabb szállítója, számtalan élelmiszeripari termék 50–80 százalékát a Vajdaságnak állítják elő.

2.4 Hanyatló területek

Az ipari korszakban megtelepedett ipar egy része a rendszerváltozást megelőző gazdasági válság, illetve az azt kísérő privatizáció és szerkezeti átrendeződés következtében megszűnt. A magas költségekkel előállított, gyenge minőségű termékek iránti kereslet Kelet-Európában és a belföldi piacokon jelentősen visszaesett. A termelési kapacitások csökkenése maga után vonta a munkaerő jelentős részének elbocsátását. A munkanélküliségi ráta drasztikusan megnőtt, a lakosság jövedelmi szintje csökkent, megsokszorozódtak a területi-települési konfliktusok. A helyzet főleg azokban a régiókban súlyos, ahol egyetlen iparvállalatba össz-

¹² Nagy István: *A Székelyföld gazdasági fejlettségének pozicionálása (A külföldi működő tőke és a pénzügyi szektor hatása a regionális fejlődésre)*. Doktori értekezés munkahelyi vitaanyaga, Csíkszereda, 2009.

pontosult a munkahelyek többsége. A domináns iparvállalat megszűnése a lakossági szolgáltatások egy részének eltűnését is jelentette.

A depressziós térségek legkiterjedtebb csoportját a nehézipari (bányászati és kohászati) vidékek alkotják. Az 1970-es években a Kárpát-medencében 450 ezer főt foglalkoztatott a bányászat, 2006-ra a munkahelyek száma ebben az ágazatban a negyedére, 114 ezer főre csökkent.¹³ Ezek a térségek komoly szerkezeti problémákkal küszködnek: a közlekedési, a kommunikációs és a közszolgáltatási infrastruktúra fejletlen, gyenge minőségűek és erősen szennyezettek a mezőgazdasági területek. Ennek következtében e térségek tőkevonzó képessége alacsony. A bányavidékek közelében sok esetben ércfeldolgozó üzemek és kohászati centrumok találhatóak.

Depressziós területek nagy számban a Felvidéken (az Ipoly-mente, Gömör, Szepesség, Sáros, Bodrogköz, Ung-vidék) és Erdélyben találhatóak (2. ábra). A dél- és kelet-szlovákiai elmaradott térségekben nagyszámú magyar népesség él. A szlovákiai magyar lakosság 33%-a a legelmaradottabb járásokban található. Dél-Erdélyben egész sor térség (Vajdahunyad, Resicabánya, Oravicabánya, Nándorhegy, Kudzsir és Fogaras) tartozik a hanyatlásban lévő ipari térségek csoportjába. A 160 ezer lakosú Petrozsényi-medencében például 45 ezerről 18 ezerre csökkent a bányászati foglalkoztatottak száma. Északnyugat-Erdélyben a leginkább érintettek a *színesfémek feldolgozására* szakosodott városok, Zalatna és Kiskapus térsége környezeti katasztrófaterrületnek minősül. A Székelyföldön mindössze két település tartozik a depressziós kategóriába: a Hargita megyei Balánbánya és a Kovászna megyei Barót. Mindkét városban a bányai ipar hanyatlása okozza az átalakulás nehézségét. Az erdélyi depressziós térségek népessége – az erőltetett iparosítással párhuzamosan zajló betelepítések következtében – zömében román nemzetiségű.

2.5 Sikeres térségek

A piactudatosságban a vállalkozások, az egyes települések és régiók versengenek a fejlesztési forrásokért, intézményekért, infrastruktúráért és humán erőforrásért, hogy minél kedvezőbb vállalkozási környezetet teremtsenek, amelynek köszönhetően a régió társadalmi és gazdasági virágzásnak indulhat. Vannak már sikeres térségek is a Kárpát-medence valamennyi régiójában.

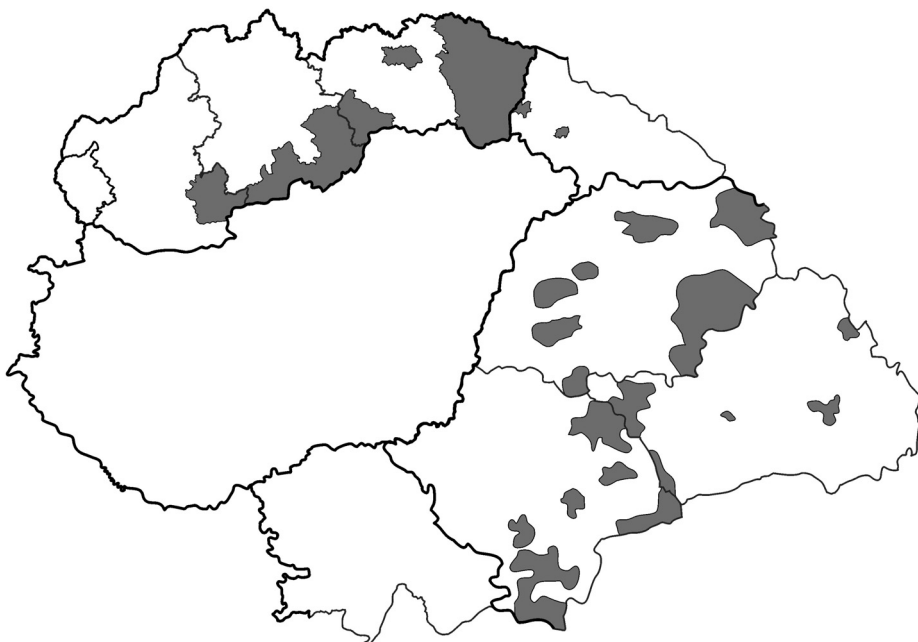
A Szlovákiai Vállalkozók Szövetségének 2004-ben végzett vizsgálata kimutatta például, hogy a szlovák–magyar határ menti járások közül a legjobb vállalkozási környezetet a *Dunaszerdahelyi járás* biztosítja. A több, mint 83 százalékban magyar nemzetiség által lakott járás az előkelő 13. helyet foglalja el az ország 79 járása között. A járás az ország számos kiemelkedőnek tekintett térségét (például Kassát és Besztercebányát) is megelőzte.

Az egykor agrárjellegű járás mintaértékű megújuláson ment keresztül az elmúlt két évtizedben, napjainkban ipari, kereskedelmi, logisztikai és idegenforgalmi jelleget mutat, aktív részévé vált a Bécs–Pozsony–Győr növekedési térségnek.¹⁴ A járásközpont (a várost 25 ezer

¹³ *Visions and strategies in the Carpathian area*. Centre for Regional Studies, HAS. Pécs, 2008. Research report.

¹⁴ Gajdoš, Peter: *Tipologia regionálnej diferenciácie SR*. In Fal'tan, Ľubomír–Pašiak, Ján (red.): *Regionálny rozvoj Slovenska – východiská a súčasný stav*. Sociologický ústav SAV, Bratislava, 2004. 54–78.

2. ábra

Problematicus térségek a Kárpát-medencében¹⁵

ember lakja, azonban a körülötte lévő agglomerációval mintegy 50 ezren tartoznak térségébe) a rendszerváltozás idején is kiválóan használta ki a fejlődési lehetőségeit. Dunaszerdahely szinte töretlenül fejlődik immár fél évszázada, s ennek köszönhetően Dél-Szlovákia egyik legvonzóbb társadalmi és gazdasági központja. A járás kiemelkedő versenyképességéhez hozzájárul a másik két városi rangú település, Somorja (12,5 ezer lakos) és Nagymegyér (9 ezer lakos) is, amelyek szintén sikereket értek el a piacgazdaságra történő átmenetben.

A Székelyföldről elterjedt közfelfogás e régiót a hagyományok szinte végletes formákat öltő tiszteletével, a modernizáció befogadását módszeresen elhárító konzervativizmussal azonosítja. Pedig az utóbbi száz évben a térségben több innovatív kezdeményezés és kísérlet indult el, amelyek méltán keltek érdeklődést Erdély-, Magyarország- és Európa-szerte.

Az elmaradottság és az évszázadokon keresztül perifériális megkésett fejlődés elleni hátrázott fellépés és a strukturális megújulás igénye fogalmazódott meg az 1902. évi Székely Kongresszuson és az ezt követő gazdaságfejlesztési kísérletekben. A múlt század elején az ország más térségeiben ilyen átfogó fejlesztési stratégia nem fogalmazódott meg. A Székely Kong-

¹⁵ Benedek József: *Térszerkezeti egységek*. In Horváth Gyula (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2004. 206–220. Benedek József: *Térszerkezeti egységek*. In Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2009. 257–268. Lelkes Gábor: *Régiók és gazdaság*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

resszusz – amely a térség szereplőinek fejlesztési törekvéseit példamutató módon foglalta egyéges rendszerbe – a magyar területfejlesztési tradíció fontos elemének kell tekintenünk. A történelem vihara ugyan megakadályozta, hogy az ajánlásokat konkrét kormányzati és helyi cselekvés kövesse, a kongresszus jegyzőkönyve területfejlesztési szakembereknek érdekes és elgondolkodtató módszertani olvasmány lehet ma is.¹⁶

A közelmúlt innovációi közül a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai és marosvásárhelyi karait lehet említeni. Székelyföldi értelmiségiek ismerték fel azt, hogy a régióban megszerzett tudás biztosabban kamatoztatható a helyi gazdaságok fejlesztésében. Nem lett ugyan székely egyetem – okkal kutathatjuk, hogy miért nem –, a felsőoktatási törekvések azonban abból a korszerű felfogásból eredeztethetők, hogy a jövőben a tudásalapú társadalom fejlesztésére lesz szükség. A szellemi teljesítmények érezhetőek a gazdaságban is. A régió több pontján kialakulóban vannak modern ipari csoportosulások (nyomda- és konfekcióipari klaszterek), tudományos igényességgel regionális fejlesztési stratégiák fogalmazódnak meg, alakulnak a közösségi tervezés társadalmi fórumai, Székelyudvarhely városfejlesztési koncepciója kiállja az európai összehasonlítás próbáját.

Remélhetőleg a székely paradigmaváltásnak ezek az elemei – amelyek bőven meríthetnek a történelmi múlt tapasztalataiból is – folyamatosan erősödnek, és a Székelyföld a romániai gazdasági tér egyik, modernizációt előrelendítő régiójává válik. Szervesen illeszkedik majd ugyanakkor a Kárpát-medencei magyar nemzetstratégiai térbe is. Mindezt pedig nem bármilyen nosztalgia táplálja, hanem az európai színvonalú életkörülmények megteremtésének igénye ösztönzi majd. E hármas kötődés – ami fontos hajtóerő Európa számos régiójában – optimális összehangolása sajátos irányítási struktúrákat igényel. Ebben fogalmazható meg az autonómiakoncepció lényege is.

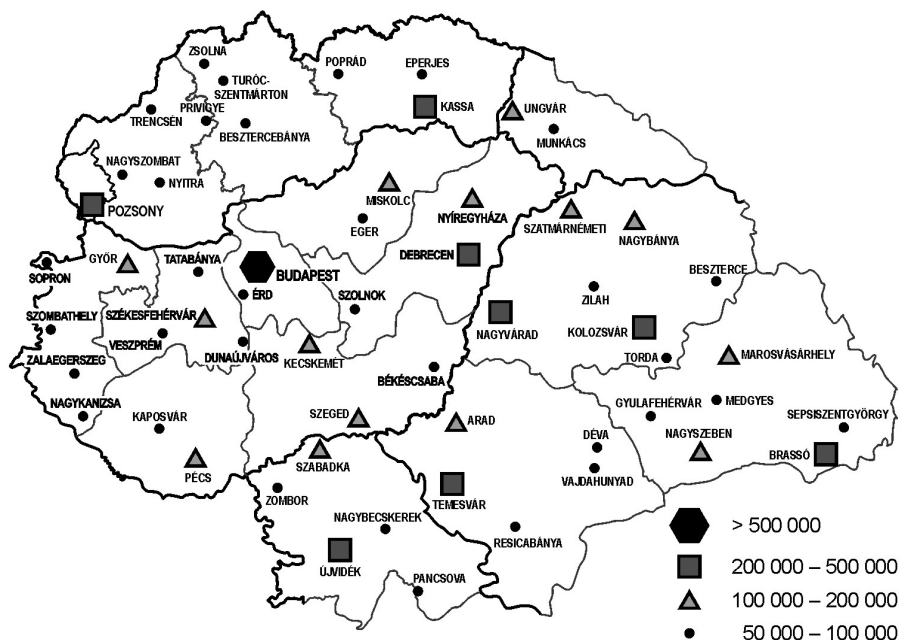
2.6 Gyenge városhálózat

A Kárpát-medence Európa kevésbé urbanizálódott térségének tekinthető. Összesen 59 ötvenezer főnél népesebb nagy- és középvárosa van, amelyből 21 Magyarországon, 17 Romániában, 11 Szlovákiában, 5 Szerbiában, 3 Horvátországon, 2 pedig Ukrajna területére esik. Az összes NUTS II régió központjának népességszáma meghaladja az ötvenezer főt, s szinte kivétel nélkül a száz ezer főt is. Közép-Szlovákiának, viszonylag sűrű városhálózata ellenére nincs olyan erős nagyvárosa, amely vezető fejlesztési pólusként lenne kijelölhető (3. ábra).

A négy felvidéki régióknak 138 városa van, ezekben a lakosság több, mint 56 százaléka él. Csak Pozsony (425 ezer lakos) és Kassa (235 ezer lakos) tekinthető európai értelemben nagyvárosnak. 50 és 100 ezer népességű kategóriába csupán kilenc város sorolható. Dél-Szlovákia urbanizációs szintje az országos átlagnál kedvezőtlenebb.

¹⁶ A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 2001.

3. ábra

A Kárpát-medence 50 ezer főnél népesebb városai¹⁷

Kárpátaljának csak 11 városi jogállású települése van. Településhálózatának alapvető jellegzetessége, hogy Ukrajna középszintű területi egységei között itt a legalacsonyabb a városi lakosság aránya, mindössze 37,0 százalék a 67,5 százalékos országos átlaggal szemben.

Románia régiói közül a legsűrűbb városhálózata a Közép régióknak van (57 város), ami a történelmi hagyományoknak köszönhető, annak, hogy a szász népességű területeken már évszázadokkal ezelőtt jól strukturált városhálózat épült ki. Az Északnyugat régióhoz tartozó hat megyében az urbanizációs szint 53,1 százalék. Kolozsvár és Nagyvárad mellett két 100 ezer főnél népesebb város van a régióban, Nagybánya (141 ezer fő) és Szatmárnémeti (115 ezer fő). További kilenc város népességszáma haladja meg a 20 ezret, annál kevesebb lakosa pedig 29 városi jogállású településnek van. A kisvárosok területi eloszlása meglehetősen egyenetlen, 13 Máramarosban, 10 pedig Biharban található, míg a többi megyére mindössze négy-hat város jut. A Nyugat régióban a városi lakosság aránya magasabb az országos átlagnál (64 százalék), a vidéki térségek azonban rendkívül ritkán lakottak.

A Vajdaságban az 52 város nagyság szerinti megoszlása egyenletesnek nevezhető, a legnagyobb települést (Újvidék – 191 ezer fő) tartományi léptékben négy, közepes méretű város

¹⁷ Forrás: Balcsók–Koncz id. mű.

(Szabadka – 100 ezer fő, Nagybecskerek – 80 ezer fő, Pancsova – 77 ezer fő és Zombor – 51 ezer fő) követi. A kisvárosok helyenként kiemelkedően magas száma ellenére a Vajdaságban nincs ezer főnél kisebb népességszámú városi település. A városi népesség aránya a Vajdaságban magasabb (56,7 százalék), mint Szerbia más régióiban, azonban jelentősen elmarad az európai átlagtól.

Budapest mellett a Kárpát-medence határain kívül eső két, mintegy másfél milliós nagyváros van jelentős hatással a térség városhálózatának fejlődésére. Bécs a térség nyugati, míg Belgrád annak déli kapujában helyezkedik el, pozíciójából és fejlettségéből adódóan egyértelműen az elsőnek van meghatározóbb szerepe. Két további főváros, Zágráb és Pozsony a Kárpát-medence határán található, az utóbbinak mintegy feleakkora lakosságszáma ellenére fekvése és Szlovákia egésze miatt nagyobb jelentősége van a térségben. A városhierarchia második szintjén az erős regionális centrumok állnak, amelyek népességszáma általában meghaladja a 200 ezer főt. Ezek szinte kivétel nélkül a medence keleti felében helyezkednek el, míg a 100–200 ezer fő közötti városok legnagyobb része Magyarországon és Romániában.

Az egyes országokban a különböző adottságoknak és a Kárpát-medence területére eső országrész szerepkörének megfelelően a városok igen különböző területfejlesztési és településhálózat-fejlesztési célokat valósítanak meg. Magyarország és Szlovákia teljes területe a Kárpát-medencéhez tartozik, Ausztriának és Ukrajnának kevésbé városodott térségei ennek a vizsgált területre, míg Romániában Dél-Erdély városai rendelkeznek a legjelentősebb múlttal és ebben a régióban is a legsűrűbb az országon belül a városhálózat.¹⁸

A nagy- és középvárosok területi eloszlása nem egyenletes, bár elsősorban a hegyvidéki területeken szembetűnő a hiányuk. Az erősebb regionális központok szomszédságában igen ritkán helyezkednek el akárcsak erős megyeközpontok is, ha mégis, az igen kedvező lehet fejlesztési tengelyek kijelölésére (pl. Kassa–Eperjes, Ungvár–Munkács, Temesvár–Arad) az adottságokhoz mérten.

2.7 Alacsony szintű kutatási-fejlesztési kapacitások

A környező országokban a rendszerváltozás a tudományos kutatásokra ellenmondásos hatást gyakorolt. Egyrészt kialakultak a tudomány szabadságát garantáló politikai és jogi keretek, másrészt azonban felére-harmadára csökkent a kutatási-fejlesztési kapacitások mennyisége, jelentősen mérséklődött a kutatói-fejlesztői állomány. Ma a szomszédos országok nemzeti összterméküknek csupán 0,2–0,6 százalékát költik kutatásra és fejlesztésre (Szlovénia 1,6 százalékos rátája Kelet-Közép-Európában a legmagasabbnak tekinthető). Az alacsony arányszámok mögött jelentős regionális különbségek húzódnak meg az egyes országokban. A magyarok lakta térségeket felölölő megyék, régiók e mutatója az országos átlagoknál jelentősen alacsonyabb. (Például a Székelyföld részét alkotó Kovászna és Hargita megyékben a K+F ráfordítások a statisztikai hibahatáron belüli értékekkel becsülhetők.)

¹⁸ Hardi Tamás–Hajdú Zoltán–Mezei István: *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr, 2009.

A határon túli magyar kutatások fejlődése szempontjából a tudomány szabadságát megteremtő jogszabályok dinamizáló erőt jelentettek. A korábbi látens tudományos erők mobilizálódtak, intézményesült formákat öltöttek. A magyar tudományosság eredményei viszonylag rövid idő alatt kiterjedt publikációs tevékenységben, tudományos műhelyekben, önálló folyóiratokban és szakmai fórumokban nyilvánultak meg. Ezek az elismerésre méltó eredmények elsősorban a vezető kutató személyiségek és a fiatal kutatói generáció egyéni ambícióinak köszönhetőek. A kutatási ráfordítások ugyanis igen szerény keretek között maradtak. A kvalifikált tudományos szakértői kör kialakulásában, az egyéni tudományos előmenetelben természetesen alacsonyabb ráfordítási rátákkal kezdetben sikereket lehet elérni, azonban a magyar közösségek fejlesztési és fejlődési energiáit ez a megoldás kevésbé képes generálni.

A magyar tudomány intézményesülése a kialakulás szakaszában extenzív módon fejlődött. A Kárpát-medence sok pontján jöttek létre kutatócsoportok és -műhelyek, amelyek a legkülönbözőbb formákban – az adott ország jogrendszeréből fakadó optimális forrásszerzési lehetőségeket szem előtt tartva – szerveződtek meg. A különböző típusú és méretű kutatóhelyek közös sajátossága az, hogy többségük tevékenységének finanszírozási forrásai elsődlegesen magyarországi alapítványokból és kutatási programokból származnak. E kutatási egységek elszigetelten működnek, terveik rövidtávúak, programjaik folyamatos megvalósítása, kutatógárdájuk egzisztenciája szinte kizárólag a magyarországi alapítványi kuratóriumok – sokszor kevésbé átlátható és előre becsülhető – döntéseitől függ. Az alapfinanszírozás hiánya és a pályázati „kitettség” a hosszú távú tudatos építkezés és a szerves fejlődés ellen hat. A szűkös finanszírozás miatt fellépő forrásszerzési kényszer nem ösztönzi a kutatóhelyek együttműködését, nem segíti elő nagyobb méretű, több éves kutatási programok megvalósítását, a korszerű tudománysszervezés korszerű eszközei nem alkalmazhatók. A minimális alapfinanszírozás kényszerű igénye és a méretgazdaságossági küszöb alatti szervezeti nagyság nem serkenthet nemzetközi együttműködésre, sőt nem teszi lehetővé ambiciózus kutatási programok megfogalmazását.

A hatékony együttműködés akadályát jelentheti az a sajátos helyzet, hogy a határon túl állami intézményekben dolgozó kutatócsoportok a magyarországi forrásokból csak igen korlátozottan támogathatók. A legütőképesebb kutatóhelyek nem képesek versenylőnyüket a magyar közösségek érdekében kamatoztatni.

3. ÚJ TENDENCIÁK A REGIONÁLIS FEJLŐDÉSBEN

3.1 EU-konform területpolitika

A területi fejlődési gondok mérséklését szolgáló hosszú távú stratégiák kidolgozását és folyamatos megvalósítását három tényező akadályozta a rendszerváltó Kárpát-medencei országokban az átmenet legelső, a 90-es évek közepéig tartó szakaszában: az önálló regionális politika alkalmazásának korlátozott támogatottsága kormányzati körökben, a területi fejlesztési intézményrendszer fejletlensége és a területi közigazgatás megoldatlansága. Ebben az időszak-

ban a térség országai közül mindössze Magyarország és Szlovénia dolgozott ki kormányzati regionális fejlesztési programokat. Az 1990-es évtized második felében – részben a folyamatosan és egyre nagyobb kiterjedésben jelentkező területi válság súlyos következményei miatt, a társult négy országban az európai uniós ösztönzések hatására is – mindenütt megkezdődött a területfejlesztés intézményesítése. Paradigmaváltás legelőször Magyarországon kezdődött. Nem véletlenül állapította meg az Európai Bizottság 1998-ban készült jelentése, hogy a regionális politikában Magyarország tűnik a legfelkészültebbnek. E dokumentum a többi ország strukturális és kohéziós politikáiról általában azonban elmarasztalóan nyilatkozott, megállapítva, hogy:

- egyáltalán nincsenek vagy nagyon gyengék a regionális politikai eszközök;
- fejletlen az intézményrendszer, erőtlen az ágazatközi koordináció a területfejlesztési programok társfinanszírozásában, a területi önkormányzatok fejlesztési eszközei szegényesek, hiányos a szakértelmük;
- a költségvetési szféra is gyökeres átalakításra szorul: nehezen mobilizálhatók az állami pénzalapok a strukturális támogatások kiegészítésére, tisztázatlan a társfinanszírozáshoz szükséges források mennyisége, megoldatlan a felhasználás hatékonyságának garantálása, hiányzik az EU-konform monitoring.

Magyarország után Romániában készült tervezet a regionális fejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerének kidolgozására. A Phare-program keretében kidolgozott Zöld Könyv foglalta össze először a területi fejlődés problémáit, az ország térszerkezetének helyzetét, és tett javaslatokat a román területfejlesztési modell kidolgozására.¹⁹ E dokumentum a román területfejlesztési politika legsürgetőbb teendőit kilenc pontba foglalta össze: a feladatok a területfejlesztés alapintézményeinek megteremtésétől a regionális programozás bevezetésén keresztül a regionális fejlesztési szakemberképzés megszervezéséig széles skálán mozognak. A javaslatok a fejlett piacgazdaságok és a tagolt intézményrendszert működtető polgári demokráciák esetében teljesen nyilvánvalóak és meg is valósíthatók. Az új elvek, de régi struktúrák alapján működő román demokráciában azonban ezek az elképzelések nehezebben érvényesíthetők.

A román kormányok reformtörekvései között – egyértelműen uniós nyomásra – a területfejlesztési politikának fontos szerepe van. Az 1998. évi területfejlesztési törvény a regionális fejlesztés feladatát az alábbiakban határozta meg: „...a kiegyensúlyozott fejlesztés ösztönzésével, a történelmi, földrajzi, társadalmi, politikai körülmények miatt hátrányban lévő térségek fejlődési lemaradásának mérséklésével, és az újabb egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzésével csökkentse a meglévő regionális különbségeket.”

A rendszerváltó országokban a szovjet típusú tanácsokat európai jellegű önkormányzatok váltották fel. Az új formájú hatalommegosztás letéteményesei a települési önkormányzatok lettek. A demokratikus eufória és a korábbi területi irányító szervekkel szembeni ellenszenv miatt a területi középszintek igen korlátozott funkciókhoz jutottak. Romániában megmaradtak ugyan a választott megyei tanácsok, mellettük azonban kiterjedt jogosítványokkal rendel-

¹⁹ *Green Paper. Regional Development Policy in Romania*. Romanian Government and European Commission. Bucharest, 1997.

kező prefektusi rendszer szerveződött. Szlovákiában megszűntek a régiók, és a járásokban állami szervek alakultak, Szerbiában az új járásokban ugyancsak közigazgatási hivatalok működnek. Ukrajnában fennmaradt a négyfokozatú szovjet típusú közigazgatás, a Kárpáton túli területen és annak járásiban választott tanácsok és mellettük elnöki megbízottak működnek.

A területfejlesztés felértékelődése kényszerítő erővel hatott a szétaprózott közigazgatásra is. Az 1990-es évek közepén a területi közigazgatási reformok nagyobb területi egységekhez vezettek. Szlovákiában 8, Horvátországban pedig 20 megye jött létre.

Az EU-kompatibilis területfejlesztés cél- és intézményrendszere, a tervezés és a struktúrapolitikai döntések előkészítése az új EU-tagállamokban nagyobb méretű területi egységet igényel. A 42 román, a 19 magyar és a 8 szlovák területi-közigazgatási egység gazdasági potenciálja, mérete túl szerény ahhoz, hogy a területi szervek átfogó, komplex területfejlesztési célokat fogalmazhassanak és valósíthassanak meg. Ezért a különböző társadalmi-gazdasági szerkezetű megyékből fejlesztési régiók szerveződtek. A fejlesztési régiók mérete elvileg már alkalmas arra, hogy az erőforrásokat hatékonyan hasznosítsák, regionális fejlesztési stratégiákat dolgozzanak ki és valósítsanak meg. A régiók a statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás egységei is.

A területfejlesztési intézményrendszer elemei közül a legtöbb vita minden országban a *fejlesztési régiók* lehatárolása és központjainak kijelölése körül zajlik. Romániában is több régió-beosztási koncepció fogalmazódott meg, végül az Erdély történelmi határait követő, a jelenlegi megyei beosztást tiszteletben tartó nyolc régiós változat lett a törvényi szabályozás alapja. Az erdélyi régiók belső szerkezete ugyanakkor újabb éles vitákat generálhat. A közép-romániai régió kedvezőtlen szervezeti keretet jelent a három székely megye számára, amit csak azért a döntés, hogy a régió fejlesztési szervezetének székhelye Gyulafehérvárra települt. A többi országhoz képest Romániában a régiók szervezéséhez – történelmi hagyományok, városfalózatok miatt – bizonyos szempontból kedvezőek az adottságok. Ennek alapvetően két oka van:

- 1953–1965 között az országban 17 tartomány alkotta a területi mezoszintet. Az ország közigazgatási beosztása többször változott a 20. században, Magyarországgal ellentétben a területi közigazgatáshoz nem kötődnek több évszázados hagyományok. Az ország történelmi tájain (Olténia, Munténia, Moldova, Erdély, Bánát stb.) a több évtizedes erőszakos homogenizálás ellenére felfedezhetők a regionális identitás maradványai, ezekre tudatos regionális politikával lehet építkezni;
- a decentralizált területfejlesztés számára Románia viszonylag kedvező nagyvárosi hálózattal rendelkezik. Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad, Brassó, Nagyszében, Marosvásárhely, Krajova, Konstanca, Galați, Iași, Ploești, Pitești mind népességszámát, mind multifunkcionális jellegét tekintve tényleges növekedési központként vehető számításba. A nagyvárosok szellemi-kulturális funkciói erősek, sok helyütt 2–5 ezer fős kutatósi-fejlesztési kapacitások és 10–30 ezer hallgatói létszámú egyetemek vannak.

Számításba kell venni azonban, hogy a regionális politika hatékony európai uniós intézményi modelljének és az önálló döntéseket előtérbe helyező szervezési formáinak elterjedése előtt akadályok jelennek meg az egységes nemzetállami ideológiát valló unitárius államokban. Az alulról építkező, partnerségre alapozott integratív regionális fejlesztési modell kialakítására indított székelyföldi kísérleteket a helyi és a központi román politikai elit és admi-

nisztráció érzékelhető ellenszenvvel fogadja. A székelyföldi regionális fejlesztési tudományos fórumokat követően rendszerint éles ellenvélemények fogalmazódnak meg. Az opponáló körök megfélekedeznek arról, hogy az új típusú fejlesztési politika megalapozását szolgáló kutatások és az eredményeket értékelő tudományos viták következtetéseiből nem a dezintegráció intézményesítése rajzolódik ki, hanem éppen ellenkezőleg a gazdasági teljesítőképességet erősítő, a kohéziót és a regionális versenyképességet fejlesztő szervezeti formák és modellek kialakításának kísérlete zajlik.

Szlovákiában a területfejlesztési szabályozás intézményrendszerén egyértelműen érzékelhető a szélsőséges szlovák nacionalizmus. Az 1993-ban függetlenné vált Szlovákiában a fejlesztéspolitikai döntések többségének, a NUTS 2 és NUTS 3 szintek területi lehatárolásának, az önkormányzati hatáskörök szabályozásának és a területfejlesztési intézkedéseknek (a decentralizáció intézményesítését leszámítva, ami az EU által megfogalmazódott követelmény volt) etnikai indokai voltak (konkrétan: a magyar kisebbségi tér feldarabolása észak-dél irányban, a magyarok lakta térségek hátrányos megkülönböztetése a fejlesztéspolitikában). A területfejlesztési kérdések etnikai alapon való megközelítése (ami nem újkeletű, egészen 1918-ig nyúlik vissza) fékezi a kohéziót, s jelentős mértékben az ország makrorégiói között megnyilvánuló nagy gazdasági-társadalmi különbségek okának is tekinthető.

3.2 Határ menti területi együttműködések

A rendszerváltozás összességében kedvező helyzetet teremtett a regionális együttműködések számára is a Kárpát-medencében, még ha időközben felszínre kerültek a gyengeségek, korábbi ellentétek, félelmek és gyanakvások. Az új szemlélet kialakításában elsődleges szerepe az Európai Unió Interreg-CBC programjainak volt. A kelet-közép-európai államhatárok két oldalán fekvő térségek számottevő része ma is elmaradott terület, az északkelet-magyarországi részekre eső szlovák, ukrán, román határ menti térségek egyúttal az új európai közösség legfejletlenebb területei közé tartoznak.²⁰ Valamivel jobb teljesítőképességet mutatnak a délkeleti és a déli határaink mentén fekvő román és szerbiai régiók. A Magyarországgal érintkező két horvát nagyrégió teljesítménye is a nemzeti GDP-átlag alatt van, mint ahogy Burgenland is a legfejletlenebb osztrák tartománynak minősül.

A ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló határ menti fekvés, a városhiányos jelleg, a krónikus tőkehiány, az akut foglalkoztatási válság egyaránt a marginális fekvésű és helyzetű térségek és településeik fejlesztését sürgeti. Az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek.

A határon átnyúló struktúrák intézményi háttere Magyarországon formálisan minden határszakaszon megvalósult, a Madridi Egyezmény ratifikálása (1993) óta valóságos együttműködési alapítási hullám söpört végig az ország határai mentén. A nagy számban létrejövő új

²⁰ Baranyi Béla: *A határ mentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004.

szerveződések és együttműködések esetlegességét is jelzi, hogy sok olyan problémával küszködnek, amelyek akadályozzák hatékony működésüket. Ilyen gondot jelent, többek között, a rendkívül sokféle szervezeti felépítés és szereplői kör, a túlságos nagyvonalúsággal és általánosan megfogalmazott feladatok, illetve a hozzájuk kapcsolt szerény finanszírozási lehetőségek. A kapcsolattrendszerek intézményesülésének eddigi csúcspontját mindazonáltal Kelet-Közép-Európában is az euroregionális (az EU-val nem határos, de ezt a nevet használó) szervezetek kialakulása jelentette.

Magyarország megyéi ma 16 határon átnyúló interregionális együttműködési szerveződésben vesznek részt. Az együttműködési szervezetek formai keretei és tartalmi jegyei igen különbözőek, a kooperáció indítékai is eltérőek. Általános vonásként azonban az emelhető ki, hogy ezek a szerveződések potenciálisan tágíthatják a magyar nemzetgazdaság piaci tereit, a méretgazdaságosság határait, és elősegíthetik a vállalkozások piaci expanzióját. Ám ennek a lehetőségnek ma még rendkívül gyenge jelei tapasztalhatók. A határokon átnyúló gazdasági együttműködés fejlesztésére csekély uniós forrásokat fordítanak a tagállamok. Sem a gazdasági tervezés, sem a gazdaságfejlesztés támogatási rendszere, sem pedig a vállalati stratégiák ma még nem képesek a határ menti kapcsolatokat integratív erővé alakítani.

Az új intézményesült határ régiók viszonylag csak ritkán fednek le valódi, funkcionális háttérteréseket. Bár vannak pozitív példák is (pl. a Kassa–Miskolc eurorégió), mégis jellemzőbb az, hogy a kezdeti hatalmas területű eurorégiók létrejötte óta (Kárpátok eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió) egyre kisebb területű, a valós térkapcsolatokat egyre inkább figyelembe vevő együttműködések alakulnak ki a keleti határok mentén is (Interrégió, Bihar-Bihar eurorégió). Ezeknek az alapvetően pozitív irányú folyamatoknak a háttérben az áll, hogy a határ mindkét oldalán elhelyezkedő kistérségek és települések felismerték az érdekegyeztetésben, különös tekintettel a határok által Trianon után szétszabdalt területek természetföldrajzi, térszerkezeti, etnikai egymásrataltságában rejlő lehetőségeket, megkerülve a még jelentős nemzetállami akadályokat, s előtérbe helyezve a lokális együttműködés előnyeit.²¹

3.3 Fejlesztési tervek a 2007–2013 közötti időszakra

A Kárpát-medencei régiók fejlődési irányainak alakításában új korszakot nyitott az uniós tagországok nemzeti fejlesztési terveinek a kidolgozása a 2004–2006, illetve a 2007–2013 közötti időszakra. A nemzeti fejlesztési tervek az Európai Unió tervezési metodikája alapján készültek.

A nemzeti fejlesztési tervek operatív programjainak száma és elnevezése országonként változik. Az uniós követelményekhez igazodva a nemzeti programok általában öt nagy tevékenységcsoportra tagolódnak. A *versenyképes gazdaságfejlesztési program* a kis- és középvállalatok fejlesztését, a kutatási és fejlesztési támogatásokat, a vállalkozások technológiai beruházásait foglalja magában. A *környezetvédelmi és infrastrukturális operatív program* az ország környe-

²¹ Baranyi Béla: *Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary*. European Spatial Research and Policy 2003. 1. 85–94. Baranyi Béla: *A határ mentiség dimenziói Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007. Hardi Tamás: *Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása*. Magyar Tudomány 2004. 9. 991–1001.

zetvédelmi állapotának javítását tűzi ki a környezeti infrastruktúra kiépítésével, a környezetbiztonság növelésével, végül a közlekedési infrastruktúra megvalósítását szolgálja. A *humán-erőforrás-fejlesztés operatív program* célja a foglalkoztatás, képzés és oktatás szintjének emelése, a munkaerő-piaci versenyképesség javítása és a társadalmi beilleszkedés elősegítése. Az *agrár- és vidékfejlesztés operatív program* célja egyrészt a mezőgazdasági termelés modernizációja és hatékonyabbá tétele, részben termelési technológiák, részben a termékfeldolgozás fejlesztése révén, másrészt a vidék felzárkóztatása, alternatív jövedelemszerzés megteremtése a vidéken élők számára. A *regionális operatív programok* a fejlesztési régiók hatáskörébe eső fejlesztéseket tartalmazzák.

Kedvezőtlen jelenségnek kell tekintenünk azt, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozás folyamata központosító hatású volt valamennyi új tagországban. A nemzeti fejlesztési tervek felülről lefelé építkeztek, a programok kidolgozásában a központi kormányzatnak szinte kizárólagos szerepe volt, a fejlesztési régiók – nem lévén közigazgatási egységek – érdekeiket, fejlesztési elgondolásaikat csak részben érvényesíthették, jobbára csak a projektek gyűjtésében jutottak szerephez. A nemzeti fejlesztési tervek döntően ágazati fejlesztési feladatokat jelölnek meg. A regionális operatív programokat sem a régiók fejlesztési elképzelései alapján alakították ki, hanem az ágazati operatív programokból kimaradt feladatokat tekintették regionális jelentőségűeknek. A régiók alulértékelését jól mutatja, hogy a regionális operatív programokra jutó pénzügyi források aránya egyik országban sem éri el a fejlesztési kiadások 25 százalékát (2. táblázat).

2. táblázat

Az operatív programoknak juttatott uniós támogatások, 2007–2013²²

Megnevezés	Magyarország		Románia		Szlovákia	
	Millió euró	%	Millió euró	%	Millió euró	%
Versenyképes gazdaság	2 810	11,3	2 724	14,2	2 975	26,4
Környezet és infrastruktúra	10 905	43,8	9 286	48,3	5 007	44,5
Humán-erőforrás-fejlesztés	5 430	21,8	3 476	18,1	1 750	15,5
Regionális fejlesztés	5 771	23,1	3 726	19,4	1 532	13,6
Összesen	24 916	100,0	19 212	100,0	11 264	100,0

Az uniós finanszírozású fejlesztések nagy része infrastrukturális (út-, szennyvízhálózat-építés stb.) és környezetvédelmi jellegű lesz (a kiadásoknak Romániában 48, Szlovákiában pedig 45 százalékát ezekre költik), amelyek átmenetileg javíthatják a fejlesztésekben közreműködő helyi vállalkozók kondícióit, és fejlesztik a települési környezetet, javítják a megközelíthetőséget és a lakosság életkörülményeit, ám a fenntartható növekedéshez nem szolgáltatnak

²² Forrás: *Eligible areas under the Convergence Objective and the Regional Competitiveness and Employment Objective*. ec.europa.eu/regional_policy/atlas2007

elégséges erőforrást. Különösen a román fejlesztéspolitika szán csekély forrásokat a versenyképes gazdaság fejlesztésére és a regionális programokra. Ezért a gazdasági bázisok megerősítését más eszközökkel kell elérni. A gazdaság piaci alapokon nyugvó fejlesztésének (ami kis-sé leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a nemzetközi piacokon is jól értékesíthető termékeket és szolgáltatásokat kell előállítani) a technikáit el lehet és el is kell sajátítani. Annál is inkább, mert 2014-től gyökeres változásokra lehet számítani az unió támogatáspolitikájában. Erre fel kell készülni. A magyar közösségeket ebbe a felkészülésbe be kell vonni. A gond egyébként az, hogy még Magyarországon sem elfogadott felfogás az, hogy támogatásokból nem lehet versenyképes társadalmat építeni. Egészséges közösségek nem is igénylik a szociálpolitikai alapokon építkező társadalomirányítást.

A központi függés értelemszerűen a helyi-regionális szinergiák elhanyagolását eredményezi. A már lezárult és a folyamatban lévő nemzeti fejlesztési tervek tapasztalatai azt mutatják, hogy a centralizált döntési mechanizmus nem segíti elő a területi különbségek mérséklését, sőt azok növekedését idézi elő. A regionális hatáskörben felhasználható források nem alkalmasak a határokon átnyúló regionális együttműködések fejlesztésére sem, hiszen alapvetően településregenerációs, oktatási-kulturális, turizmusfejlesztési feladatok megoldására készültek. Az Interreg-programok az államhatárokkal érintkező térségek együttműködési kereteit bővítik, kevésbé alkalmasak hosszú távú gazdasági kapcsolatok megalapozására. Egy nemzetközi kutatás keretében a magyar–román határszakaszon végzett vizsgálat eredményei is arra figyelmeztetnek, hogy a perifériák fejlesztése központból irányított programokkal nem lehet eredményes, a határtérségekbe kihelyezett központi hivatali részlegek képtelenek a helyi sajátosságok érvényesítésére, tevékenységük bürokratikus vonásai alkalmatlanná teszi azokat a területfejlesztési szereplők együttműködésének ösztönzésére.²³

4. A TERÜLETI KOHÉZIÓ ERŐSÍTÉSÉNEK FELADATAI

A Kárpát-medencét betöltő, illetve azzal érintkező 54 milliós országcsoport (Ukrajnát ez esetben nem vettük figyelembe) demográfiai potenciáljának és településhálózatának területi szerkezete nagy eltéréseket mutat. Románia és Szlovákia viszonylag kiegyensúlyozott népesség-eloszlású ország, településszerkezetük dekoncentrált. Románia településhálózatában több nagy népességkoncentrációt találunk, a fővároson kívül jelentős lakosság számú és gazdasági potenciálú regionális központok fejlődtek ki. A nyolc Kárpát-medencei ország többségében a főváros – amely egyszerre meghatározó gazdasági, politikai-döntési központ és az ország legfejlettebb területi egysége is – e nagy természeti tájban vagy annak közelében helyezkedik el. E geopolitikai helyzet kedvező hatással lehet a térség integrálódására, hisz a fővárosi agglomerációk modernizálódásának az európai gazdasági térbe való bekapcsolódás az alapja. A

²³ Koncz Gábor: *Magyar–román határon átnyúló együttműködések egy prominenciavizsgálat tükrében*. In Rácz Szilárd (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006. 354–366.

méretgazdasági szempontok az államhatárokhoz való közelségük miatt csak a szomszédos országok térségeit is figyelembe véve érvényesíthetők. A Kárpát-medencétől távoli Bukarest és Kijev nem szűkebb vonzáskörzete, hanem nemzetstratégiai szempontok miatt érdekelt a térségi kapcsolatok erősítésében. E két ország európai uniós piacokra a Kárpát-medencei közlekedési hálózatok közvetítésével juthat el.

A széttagolt magyar nemzet egyes részeinek jövőjét ma elsősorban a nemzetállamok fejlesztési stratégiái formálják. A magyar kormányzatok támogatáspolitikája csak lassú és kevésbé átütő korrekciókra képes. A magyar fejlesztési koncepciók sem építették be saját logikai rendszerükbe a határokon átívelő, több régiót felölelő együttműködések potenciális hatásait. A határon túli magyar területek gazdasági és kulturális fejlődését segítő tevékenységek nem alkotnak egységes rendszert, nem a területi munkamegosztás szempontjait veszik figyelembe, hanem a magyar gazdaság fejlesztésétől független, szigetszerű kezdeményezéseknek tűnnek. Szervesen egymáshoz kapcsolódó elemek hiányában a következmények esetlegesek, a beavatkozások hatékonysága alacsony szintű, szinergikus hatások nem alakulnak ki, a fenntartható fejlődés esélyei kedvezőtlenek. Példaként a magyar nyelvű felsőoktatás-kutatás és a magyarok lakta térségek gazdaságfejlesztési kezdeményezései közötti összhang hiányát említhetjük.

A nemzetstratégia fogalma ma elsősorban politikai dokumentumokban jelenik meg, a határon túli magyar területek autonómiájának és a magyar népesség szülőföldjén maradásának követelményeit tartja szem előtt. E felfogás nyilvánvaló és érthető alapját az adja, hogy a magyar népesség száma csökken, demográfiai mutatói romlanak, miközben a magyar munkaerő-piaci prognózisok a gazdasági fejlődést csak jelentős számú népesség betelepítésével látják megvalósíthatónak. E nagy jelentőségű kérdésre is stratégiai választ kell adni, annak figyelembevételével, hogy a magyar működő tőke külföldre áramlása más térségekben teremthet a magyar gazdaság számára pótlólagos munkaerőt. A politikai diskurzusokban használt fogalom tartalma azonban nem kidolgozott, hiányzik a fogalom pontos definíciója, nem tisztázott tartalma, nem világosak elemei, ezek kölcsönkapcsolatai.

Magyarország és a két legnagyobb magyar népességű szomszédos ország csatlakozása az Európai Unióhoz kedvező feltételeket teremt a hosszú távú stratégiaalkotás számára. Az Unió strukturális politikája ugyanis nagy távlatú transzregionális (országhatárokon átnyúló, egymáshoz kapcsolódó) térségi stratégiákra is támaszkodik. Jelenleg kilenc makrorégióra készülnek uniós tervek. Magyarország érdeke az lenne, hogy a Kárpát-medence alkotson új makrorégiót, ezáltal a magyar területek jelentős része egységes stratégiai térré válhatna. Magyarország kezdeményező szerepet vállalhatna e stratégiai tér szervezésében, és ezt összekapcsolhatná Magyarország és a magyar lakosságú területek kohéziójának programjával (a nemzetstratégiával).

A Kárpát-medencei makrorégió mellett – a modern kori európai történelemben már többé-kevésbé sikereket eredményezett integrációs tapasztalatokon kívül – az alábbi érvek szólnak:

- e közel 25 millió fős térség kohéziós problémái (nehézkés megközelíthetőség, korszerűsítésre váró gazdasági szerkezet, főváros központú modernizációs térségek) sok hasonlóságot mutatnak, a modern európai fejlesztési irányok meghatározását, a programok megvalósításának finanszírozását a közös célok elősegíthetik;
- a Kárpát-medence környezetének egységes védelme, a közös árvízvédelmi programok hatékonysága fokozható;

- az új területfejlesztési hajtóerők (magas szintű üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) méretgazdaságossági követelményei jobban teljesíthetők, a gazdaság versenyképességi elemei előnyösebben fejleszthetők;
- a térség regionális centrumainak (nagy- és középvárosainak) hálózatos együttműködése hozzájárulhat a policentrikus fejlődés európai uniós célkitűzésének megvalósításához, a több központú regionális fejlődés stratégiai igényének érvényesítéséhez;
- a határ menti együttműködésekben új célok fogalmazhatók meg, a szomszédos területek kooperációjában erősödhet a lokális munkaerőpiacok és szolgáltatási hálózatok optimális hasznosításának követelménye;
- a térség – Európában egyedüli etnikai összetétele következtében – a demokratikus hatalomgyakorlás, a regionális autonómiák új típusú működésének kísérleti terepe lehet. A transznacionális makrorégió intézménye hozzájárulhat a decentralizált és regionalizált államberendezkedésre való áttérés nemzeti akadályainak leküzdéséhez.

A Kárpát-medencei *tervezési együttműködésben* – regionális politikai szempontból – a következő témakörök tekinthetők fontosnak:

a) A határ menti térségek fejlettségi színvonalbeli különbségeinek mérséklése, a határokon átnyúló infrastruktúra-fejlesztés és munkaerő-piaci együttműködés. A jelenlegi gyakorlattól eltérően különös figyelemmel kell lenni a határhoz közeli nagyvárosok (Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Békéscsaba, Pécs, Győr, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Újvidék, Szabadka, Eszék) együttműködésének fejlesztésére. E térség egyik gyenge pontja az üzleti szolgáltatások alacsony teljesítőképessége, ám ezek fejlesztése a tudásalapú gazdaság kibontakozásának előfeltételeként kizárólag nagyvárosi terekben képzelhető el. A munkaerőpiacok közötti együttműködés erősségét a múltban is meghatározta és napjainkban is jelentősen befolyásolja a rendelkezésre álló információk mennyisége és minősége. Miközben a magyar–osztrák határon a hivatalos intézményi együttműködések révén évtizedes múltra tekint vissza a szomszédos régiók állásajánlatainak kölcsönös bemutatása, addig a keleti és a déli határszakaszokon sokszor még a munkavállalási feltételekről sem áll rendelkezésre elegendő információ. A munkavállalók és munkaadók ismereteinek bővítésében és naprakészen tartásában komoly tartalékok rejlenek, amelyek kiaknázása segíthet a krónikus munkaerőhiány, illetve munkanélküliség egyidejű csökkentésében.

b) Az EU 2007–2013 közötti támogatáspolitikájában a szomszédsági partnerség új támogatási célt jelent. A határ menti régiók fejlesztési programjainak kidolgozása, összehangolása és a közös feladatok végrehajtása csak intézményesített formában képzelhető el. A jelenlegi gyakorlat – a központi kormányhivatalok térségbe kihelyezett részlegeinek programkoordinációja – nem hatékony. Nyugat-Európa határrégióiban e feladatokat közös testületek végzik. Ki kell dolgozni a közös területfejlesztési testületek (transznacionális területfejlesztési táncsok) működési modelljét, szervezeti felépítését és működési rendjét.

c) A határ közeli nagyvárosok (Miskolc, Kassa, Debrecen, Nyíregyháza, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Ungvár, Arad, Temesvár, Szeged, Szabadka, Újvidék, Pécs, Eszék) fontos nem-

zeti tudásközpontok vagy azokká fejleszthetők. A környező öt országban gondot jelent azonban, hogy a kutatási potenciál nem éri el az európai tudáspiacon versenyképes szervezetek méreteit. A közös tudásközpontok kialakítása a természettudományi és műszaki kutatások ipari kapcsolatainak erősítését, a termékfejlesztést, a tudásigényes kis- és közepes méretű vállalkozások elterjedését, a térségek exportpotenciáljának erősítését szolgálhatja. Konceptiót érdemes kidolgozni technológiai centrumok kialakítására. A fejlesztési stratégia alapelveinek kell tekinteni a néhány, nemzetközileg piacképes termék és szolgáltatás kutatására-fejlesztésére való szakosodást.

d) Hasonló együttműködés kínálkozik a határ közelében működő vagy tervezett *regionális repülőterek* fejlesztésében. E térségek megközelíthetőségének javításában a légi közlekedésnek nagy jelentősége van. Ma több romániai nagyváros működtet harmadik kategóriás regionális repülőteret, Magyarországon Debrecen repülőtere alkalmas arra, hogy magasabb kategóriájú repülőtérré váljon. Ehhez azonban vonzáskörzetének a közel egymillió lakosságú romániai bihari és szatmári térségekre is ki kellene terjednie. Temesvár nemzetközi repülőterének piaci körzete felöllelhetné a délkelet-magyarországi megyéket is, Kassáé pedig az észak-magyarországi régió keleti térségeit. Pécs és Eszék repülőterei között hatékony munkamegosztás kialakítására van szükség.

e) Az új tagállamok *regionális fejlesztési szakemberállománya* ma még kis létszámú, képzettsége nem megfelelő. Az új tervidőszakban a regionális fejlesztési programok mérete nagyságrendekkel megnő, végrehajtásuk bonyolultabbá válik. Sokkal több, a regionális politikában jártas gyakorlati szakemberre lesz szükség, akik nemcsak a programok végrehajtását szervezik, hanem képesek folyamatosan nyomon követni az új európai regionális politikai paradigma várható következményeit a sajátos problémákkal küszködő kelet-közép-európai térségekben. Olyan képzési és továbbképzési központokra van tehát szükség, amelyek folyamatosan szervezik a szakmai ismeretek átadását. Három központ kialakítása képzelhető el: az egyik a Debreceni Egyetemen (a Nagyváradai Egyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, illetve az Ungvári Állami Egyetemmel közösen működne), a másik Pécsen (az eszéki és az újvidéki egyetem kooperációjában), a harmadik pedig Győrben (pozsonyi egyetemmel, kutatóintézetekkel és a komáromi Selye János Egyetemmel együttműködésben). A képzési központok működtetésében az MTA Regionális Kutatások Központja – amely Magyarországon a regionális politikai és gazdaságtani egyetemi képzés vezető intézménye – is aktív szerepet vállalna. A kutatóintézetnek Békéscsabán és Győrben már van határ menti dokumentációs központja. Fél- és egyéves kurzusokon évente 50 regionális szakember képzése szervezhető meg.

f) A határon túli intézményesült magyar tudomány másfél évtizedes működését korszerűsíteni célszerű. A paradigmaváltás lényege az, hogy a spontán módon létrejött, viszonylag jelentős kutatási kapacitások további fejlődéséhez jól definiált célokat, az ezek megvalósítását szolgáló eszközöket fogalmazzunk meg, vezető intézményeket jelöljünk ki, és koordinációs fórumokat hozunk létre.

A szomszédos országokban a magyar tudományos műhelyeknek az alábbi célok érdekében célszerű működniük:

- az össznemzeti magyar tudományos kapacitások és eredmények fokozása a magyar tudomány nemzetközi pozícióinak erősödése érdekében;
- a magyar közösségek nemzettudatának fejlesztése, modernizációs programjainak megalapozása;
- a többségi nemzet tudománypolitikai célkitűzéseinek figyelembevétele egyrészt a finanszírozási források bővítése, másrészt az európai és a bilaterális kutatási programokban való közreműködés előmozdítására;
- a magyar nyelvű felsőoktatás képzési programjainak tudományos megalapozása, doktori programokban való közreműködés;
- új tudományágazatok meghonosítása és fejlesztése.

g) A határon túli magyar szervezetek aktivitása nagyban hozzájárulhat a Kárpát-medencei gazdasági tér megerősödéséhez, a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok élenkítéséhez (a fejlődés üteme azonban egy határ mentén is jelentős regionális eltéréseket mutathat az egyes régiók eltérő ágazati szerkezetének, piaci viszonyainak stb. függvényében). A magyar–magyar gazdasági együttműködési hálózatok elsősorban a kis- és középvállalkozások térnyeréséhez járulhatnak hozzá, többek között üzletember találkozók szervezésével, információk szolgáltatásával, valamint szakkiallítások és konferenciák szervezésével. Az együttműködések tudatos és célirányos fejlesztése nemcsak a kereskedelmi forgalom növekedéséhez, hanem hosszabb távon közös beruházásokhoz és klaszterek kialakulásához vezethet

A tervezési együttműködés keretét is az új európai makrorégió adhatná. Az itt tervezett kooperációs kapcsolatok gazdasági és területfejlesztési hatásai megtervezhetőek, kohéziós következményei becsülhetőek, a tervezett programok operacionalizálhatóak. E munkában valamennyi ország regionális tudományi műhelyei jelentős feladatokhoz juthatnak. E kutatási, tervezési és fejlesztési programok európai uniós támogatásokra is számíthatnak.

A 2014-től esedékes következő uniós programozási periódusra való felkészítés során a magyar fejlesztéspolitikában sokkal markánsabb álláspontokat kell megfogalmazni a Kárpát-medencei gazdasági tér kohéziójának erősítését szolgáló intézkedések körét és tartalmát illetően, s ennek meg kell mutatkoznia a magyar támogatáspolitikai különböző formáiban is. Ennek az új filozófiának az alkalmazása sokkal összetettebb feladatot jelent, kevésbé látványos, de hatékonyabb megoldásokat kínál.

A határon túli ügyek szervezett intézésének a célja a nemzeti azonosságtudat folyamatos fenntartása és fejlesztése lehet. A gazdasági kapcsolatok fejlesztését sokkal finomabb módszerekkel, a partnerség intézményének számtalan formális és informális módszere felhasználásával kell szervezni. A magyar gazdaság tőkeexpánziójának a jövőben erősödnie kell, a tőkeexport lehetséges színtereiként a határon túli magyar lakosságú térségek is szóba jöhetnek. A gazdasági racionalitás azonban azt diktálja, hogy a magyar tőke befogadására e térségeknek is fel kell készülniük. Mint ahogy a magyar gazdaságpolitikának is számolnia kell azzal, hogy a tőkeexport támogatáspolitikájában külön szabályozást igényelnek a határon túli ma-

gyar lakosságú területekre történő befektetések. Ez esetben ugyanis sokkal több mérlegelésre érdemes szempontot kell figyelembe venni a racionális gazdasági döntések kialakításában

A reálgazdaság fejlődésének ütemét, a gazdaság szerkezetének minőségét és jövedelemtermelő kapacitását – a gazdasági válságot kiváltó okokból levonható tanulság ez – a jövőben még inkább az állam, az önkormányzatok és az üzleti világ szereplőinek térbeli együttműködése, partnerségének minősége határozza meg. A partnerséget szervezni és menedzselni kell. E funkciókat Európa sok országában sikeresen a régiók gyakorolják. A Kárpát-medence formális regionalizálásának intézményesítése a térség gazdasági fellendülését eredményezné, közvetett módon a térségi autonómiák fejlődését is előre lendítené. A régiók kialakításában ezért kellene Magyarországnak példát mutatnia.

IRODALOM

- Balcsók István–Koncz Gábor: *A Kárpát-medence városhálózata, különös tekintettel a Magyarországon kívül eső régiókra*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 2008. (Kézirat)
- Balcsók István–Koncz Gábor: *A Kárpát-medence Magyarországon kívüli régióinak munkaerő-piaci sajátosságai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 2008. (Kézirat)
- Baranyi Béla (szerk.): *A határ mentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2001.
- Baranyi Béla: *Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary*. European Spatial Research and Policy, 2003. 1. 85–94.
- Baranyi Béla: *A határ mentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.
- Baranyi Béla: *A határ mentiség dimenziói Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007.
- Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. (A Kárpát-medence régiói, 11.) MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest, 2009.
- Benedek József: *Térszerkezeti egységek*. In Horváth Gyula (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2004. 206–220.
- Benedek József: *A romániai urbanizáció az utolsó évszázad során*. In Györi Róbert–Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: Települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2006. 77–101.
- Benedek József: *Térszerkezeti egységek*. In Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2009. 257–268.
- Berend T. Iván–Ránki György: *Európa gazdasága a 19. században*. Gondolat, Budapest, 1987.
- Enyedi György: *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Enyedi György: *Településpolitikák Kelet-Közép-Európában*. Társadalmi Szemle, 1989. 10. szám. 20–31.
- Fodor Gyula: *Kárpátalja iparfeldrajzának változásai az ezredforduló óta eltelt időszakban*. In Rác Szilárd (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006. 110–123.
- Gajdoš, Peter: *Tipológia regionálnej diferenciácie SR*. In Fal'tan, Ľubomír–Pašiák, Ján (red.): *Regionálny rozvoj Slovenska – východíska a súčasný stav*. Sociologický ústav SAV, Bratislava, 2004. 54–78.
- Green Paper. Regional Development Policy in Romania*. Romanian Government and European Commission. Bucharest, 1997.
- Hardi Tamás: *Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása*. Magyar Tudomány 2004. 9. 991–1001.
- Hardi, Tamás (ed.): *Transborder Movements and Relations in the Slovakian–Hungarian Border Regions*. Centre for Regional Studies, HAS. Discussion Papers, Pécs, 2008. 68.

- Hardi Tamás–Hajdú Zoltán–Mezei István: *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr, 2009.
- Horváth Gyula (szerk.): *Székelyföld*. (A Kárpát-medence régiói, 1.) Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2003.
- Horváth Gyula (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. (A Kárpát-medence régiói, 4.) Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2004.
- Horváth Gyula: *Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről*. In Rác Szilárd (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006. 9–24.
- Horváth Gyula: *A határon túli tudományos műhelyek regionális működésének alapelvei*. In Berényi Dénes (szerk.): *A határon túli magyar tudományos műhelyek működésének regionális megvalósítása*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2006. 9–16.
- Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. (A Kárpát-medence régiói 9.) Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2009.
- Hunya Gábor–Réti Tamás–R. Süle Andrea–Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990.
- Illés Iván: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus Kiadó Budapest–Pécs, 2002.
- Koncz Gábor: *Magyar–román határon átnyúló együttműködések egy prominenciavizsgálat tükrében*. In Rác Szilárd (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 2006. 354–366.
- Lelkes Gábor: *Szlovákia makrorégiói. (A Kárpát-medence régiói 2.)* In Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Szlovákia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004. 83–202.
- Lelkes Gábor: *Régiók és gazdaság*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság. (A Kárpát-medence régiói, 7.)* Dialóg Campus Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, 2007.
- Nagy István: *A Székelyföld gazdasági fejlettségének pozicionálása (A külföldi működő tőke és a pénzügyi szektor hatása a regionális fejlődésre)*. Doktori értekezés munkahelyi vitaanyaga, Csíkszereda, 2009.
- Nemes Nagy József: *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1987.
- Müller, Bernhard–Finka, Maroš–Lintz, Gerd (eds.): *Rise and Decline of Industry in Central and Eastern Europe. A Comparative Study of Cities and Regions in Eleven Countries*. Springer, Berlin, 2005.
- Réti Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány, Budapest, 2004.
- A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Hargita Kiadó-hivatal, Csíkszereda, 2001.
- Vincze Mária: *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2000.
- Visions and strategies in the Carpathian area*. Centre for Regional Studies, HAS. Pécs, 2008. Research report.